

Ny Tid

Rapport 11

Ingemar Lindberg och Magnus Ryner

Finanskapitalets makt och fackets möjligheter

arenaidé

Ingemar Lindberg och Magnus Ryner

Finanskapitalets makt och fackets möjligheter

Publicerat i mars 2012

©Författaren och Arena Idé

Bild: Klip game/Wikimedia Commons

Arena Idé är en del av Arenagruppen
www.arenagruppen.se

Arenagruppen
Drottninggatan 83
111 60 Stockholm
Tel (vx) 08-789 11 60
Fax: 08-411 42 42

Ny Tid är ett projekt inom tankesmedjan Arena Idé. Syftet är att befrämja en radikal och progressiv idéutveckling inom olika politikområden. Projektet kommer att söka inspiration från såväl andra länder som de senaste forskarrönen. Inom projektet kommer vi att publicera rapporter och uppsatser kring en rad frågor och med en bred ansats. Rapporterna kommer att presenteras och diskuteras på offentliga seminarier.

Ingemar Lindberg och Magnus Ryner

Finanskapitalets makt och fackets möjligheter

Finanskapitalets makt och fackets möjligheter	4
<i>Finansstyrd kapitalism som begrepp och företeelse</i>	6
Facket och den svenska 90-talskrisen	8
<i>Lönepolitikens förändrade omvärld</i>	9
<i>1990-talets svenska kriser och avgörande beslut</i>	10
<i>Fackets syn på kreditavregleringen</i>	12
<i>Fortsatt socialdemokratisk avregleringspolitik – och facklig tystnad</i>	13
<i>Det globala maktskiftet</i>	14
<i>Förklaringar till fackets vägval</i>	16
<i>Om fackets handlingsutrymme – struktur och agentskap</i>	19
<i>Slutsatser av 90-talskrisen</i>	21
Dagens vägval	23
<i>Hållningen till dagens kris</i>	24
<i>En alternativ strategi</i>	26
<i>Var finns svensk arbetarrörelse?</i>	27
Referenser	30

Finanskapitalets makt och fackets möjligheter

Den 27 oktober liksom den 8 december 2011 sitter Europas främsta statschefer långt ut på natten i intensiva förhandlingar. Med varandra? Gentemot USA eller Kina? Nej, på andra sidan bordet sitter det globaliserade finanskapitalet. Insatserna har växt till ofattbara belopp. Och det är inte Merkel och Sarkozy som har trumf på hand. I blyxtbelysning speglas det senaste skedet i kapitalismens utveckling.

En av de båda huvudrapporterna till LO-kongressen 2012 ställer frågan: "kan fackföreningsrörelsen ställa krav på internationell reglering av det allt mer rörliga kapitalet?" Den här uppsatsen handlar just om den frågan. Finns det handlingsmöjligheter eller är finanskapitalismen opåverkbar, sedd ur svensk facklig synvinkel? Är fackets roll i så fall bara att "ställa krav" på andra eller har facket en egen roll?

Vi tror att man kan lära en del av historien. Därför går vi tillbaka till den svenska finanskrisen åren 1990–94. Hur kom det sig att svensk fackföreningsrörelse vid den tiden stillatigande accepterade finansmarknadernas avreglering, trots att denna avreglering undergrävde den fulla sysselsättningen, urholkade den solidariska lönepolitiken och stärkte finanskapitalets politiska makt? Vi menar att berättelsen om den svenska 90-talskrisen säger en del om fackets möjligheter i dag. Det finns alltid strukturella ramar men det finns också alltid aktörer, mer eller mindre starka och kunniga.

Dagens krishantering handlar om brandkårsutryckningar för att vinna tid och undvika kollaps. Men en varaktig lösning måste angripa de underliggande orsakerna. Två huvudlinjer kan skönjas. Det dominerande receptet är att krisländerna ska tvingas spara sig ur krisen. Lönerna ska sänkas och budgeten stramas åt; återhållsamhet är det dominerande ledordet. Intressant nog kritiserar den här linjen av prominenta skribenter i *Financial Times* (Wolfgang Münchau och Martin Wolf) och t.o.m. av *The Economist* (2011), som hävdar att återhållsamheten inte är hållbar utan kommer att leda till eurons kollaps. Vid sidan om ordinationen att spara i statsbudgeten har dock en nykeynesiansk linje börjat formuleras, inte minst i Tyskland och av ekonomer i fackföreningsrörelsens närhet. En expansiv linje drivs också i USA av ekonomer som Paul Krugman. Den säger att åtstramningar och sänkta löner riskerar att för-

värre skuldbördan och skapa långvarig recession. Dessa forskare och skribenter förordar i stället en löne- och jobbledd tillväxt.

Detta berör i högsta grad facket som aktör. I en nykeynesiansk strategi skulle nämligen facket ha en nyckelroll. Det krävs en solidarisk lönepolitik i Europa, säger en av ekonomerna vid Hans-Böckler-Stiftung i Tyskland liksom den s.k. EuroMemorandumgruppen (2012). Lönernas andel av BNP har sjunkit långsiktigt.¹

Var står då svensk fackföreningsrörelse när det gäller lönepolitik i Europa? I rapporten till LO:s kommande kongress sägs också att "den internationella fackföreningsrörelsen måste finna maktmedel för att upprätthålla och öka lönernas andel av BNP". Rapporten konstaterar att behovet av europeisk facklig samordning ökar och frågar om "man kan tänka sig" en europeisk lönepolitisk samordning. Det återstår att se hur frågorna ska besvaras. Kan krisen förlösa ett mer radikalt fackligt och politiskt projekt?

Vi vill med den här uppsatsen ta den svenska finanskrisen 1990–94 till utgångspunkt för en facklig strategidiskussion i dagens europeiska och transatlantiska kris. Vi ställer frågan om det går att återupprätta Rehn–Meidner-modellens grunddrag på europeisk nivå och vilka förändringar i EU:s regelsystem och institutioner som då krävs. Inledningsvis vill vi teckna några huvuddrag i den finanskapitalism som i dag utgör det fackliga handlandets omvärld.

Finansstyrd kapitalism som begrepp och företeelse

Begreppet finansstyrd kapitalism syftar på en tendens att sociala och ekonomiska relationer alltmer underordnas finanskapitalets logik. Kapitalismen har alltid kännetecknats av att produktionen styrs av vinstintresset, alltså att pengar (det investerade beloppet) skapar mer pengar. Normalt har detta för de dominerande aktörerna innefattat en avsiktlig verksamhet, inriktad på att öka produkternas mervärde. Med finansialiseringen fortfar visserligen arbetet på att öka produkternas mervärde men för dominerande aktörer blir denna strävan alltmer ett sidospår i förhållande till verksamheter som skapar mervärde – mer pengar av pengar – utan att gå "omvägen" över produktionen och distributionen av varor och tjänster.

¹ Schulten, Bispink (1999), EuroMemorandumgruppen (2012).

Utvecklingen kan tydligt illustreras av förändringen i bankernas handlande. Banker tjänar i dag pengar inte främst genom ränteskillnaden mellan inlåning och utlåning, inte heller genom ägandet av industrier och andra produktionsföretag. I stället handlar banker själva direkt med tillgångar eller skulder på kredit- och valutamarknader ("trading") genom olika former av "derivat" och "säkerheter", vilka ofta ger skyhöga spekulationsvinster men också stundom förluster av ofattbar omfattning. De globala koncernerna ägs i allt större utsträckning av institutionella investerare, deras kapitalackumulation skapas i växande omfattning genom finansiella transaktioner och de blir mer än tidigare inriktade på kortsiktiga vinster.

Finansialisering är en process som inleddes under senare delen av 1960-talet med eurodollar och oljepengar, tog fart efter Bretton Woods-systemets sammanbrott 1971 och därefter har trängt allt djupare ner i nutida ekonomiska och politiska strukturer. Regeringar, företag och individer som behöver kapital har låtit sig pressas in under dess logik. Finanskrisen 2008–2010, som tydliggjorde sambanden mellan vardagens bostadslån och de globala finansaktörernas svindlande spekulationsaffärer, har i en blixtpöj avslöjat hur djupt finansialiseringens rötter trängt ner i de avancerade kapitalistiska ekonomiernas blodomlopp.

Om finansialiseringens ena huvuddrag alltså är maximal kapitalavkastning utan omväg över produktionen, är det andra att bankerna och finanskapitalet kopplat greppet om staten. Även den förändringen ställdes i blyxtbelysning när de europeiska bankernas oerhörda risktagande under 2010 kom att täckas upp av staterna, d.v.s. skattebetalarna. När det först gällde Grekland tyckte sig politiker och allmänhet i norra Europa kunna peka finger och säga att grekerna hade beviljat sig själva för höga löner och för låg pensionsålder. Men så kom krisen till Irland, det land som länge varit mönsterelev i den nyliberala skolan med låga skatter, svaga välfärdssystem och en ytterst flexibel arbetsmarknad. När den irländska bubblan sprack gick räkningen återigen till staten. Grekland hade förvisso byggt upp ett oförsvarligt statligt budgetunderskott, som fiffiga nordamerikanska revisionsfirmor hade hjälpt till att dölja. Men Irland?

En analys som primärt söker felen i det enskilda landets politik och ekonomi räcker uppenbarligen inte. Mer fruktbart är att i stället betrakta de tyska, franska och brittiska bankerna –

och om man går tillbaka till krisens begynnelse i subprime-bostadsmarknader också de amerikanska bankerna – som handlandets centrum. Det är viktigt att komma ihåg att krisens ursprung ligger i en monumental felriktning av investeringar, som gått till fastighetspekulation i Öst- och Sydeuropa i stället för att förbättra Europas konkurrenskraft. Bankerna spelar – själva eller genom ombud – på ett kasino med en rad olika spelbord (länder). Vinsterna ökar, insatserna höjs och på några ställen går spelet över styr. Detta är ett oerhört instabilt system som uppmuntrar kortsiktighet och spekulationsbubblor. Under tillväxtfaser blir finansmarknader lätt 'maniska' i förväntningar på värdestegringar som blir självbekräftande. När dessa värdestegringar sen inte möter förväntningarna, brister dessa bubblor och det blir dramatiska värdeminskningar genom panikförsäljning. Ekonomihistorisk analys bekräftar också att kriser har blivit vanligare i den här fasen av kapitalistisk utveckling. Men bankerna har tagit greppet om staten. De tyska, franska och brittiska regeringarna kastar in sina skattebetalares pengar. Regeringarna säger att man räddar Grekland, eller Irland. Det är kasinot och de egna bankerna man försöker rädda.

Åter till den svenska 90-talskrisen, avregleringarna och fackets roll. Var det övergången mot en finansstyrd kapitalism som tvingade de fackliga organisationerna att acceptera avregleringarna? Den svenska finansiella krisen åren 1990–94 och det svenska fackets vägval måste skrivas in i ett svenskt historiskt perspektiv.

Facket och den svenska 90-talskrisen

Den solidariska lönepolitiken började utvecklas av LO-förbunden under senare delen av 1930-talet och gavs vid slutet av 1940-talet och början av 1950-talet en samlad formulering och vetenskaplig grund av LO-ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner. Det socialdemokratiska partiet kom att successivt under 1950-talet – i början motvilligt – acceptera den så kallade Rehn–Meidner-modellen som ramverk för den ekonomiska politiken.

Modellen var ett svar på krav från politiskt håll att facken skulle acceptera statlig inkomstpolitik i syfte att upprätthålla full sysselsättning och hålla nere inflationen. Rehn/Meidners replik var att det inte var fackföreningens uppgift att hålla tillbaka lönerna. Facket kunde inte kompensera för en alltför expansiv makroekonomisk politik. Vad facket kunde

göra var att förhandla samordnat över hela arbetsmarknaden enligt principen lika lön för lika arbete och en "solidarisk" fördelning av det tillgängliga löneutrymmet. Lönenivån i ett företag skulle inte styras av det enskilda företagets ekonomiska resultat. I kombination med en varken alltför expansiv eller restriktiv makroekonomisk politik samt åtgärder för att öka rörligheten på arbetsmarknaden skulle den solidariska lönepolitiken respektera facketes självständighet och samtidigt utgöra en bättre väg att säkerställa full sysselsättning utan alltför hög inflation.

Lönepolitikens förändrade omvärld

Rehn–Meidner-modellen var ett barn av efterkrigstiden med dess relativt starka kontroll av banker och finansiella marknader. En grundförutsättning var en aktiv nationell konjunkturpolitik, där räntepolitiken spelade en huvudroll. Modellen var i själva verket baserad på en uppsättning nationella instrument för kontroll av kapitalmarknaden liksom en reglerad valutamarknad, kopplad till det internationella Bretton Woods-systemet, som hade etablerats vid andra världskrigets slut. Dessutom skapade en sysselsättningsfrämjande ekonomisk politik i Europa och USA investeringstryck och exportmöjligheter, vilket gjorde det lättare att uppnå full sysselsättning i Sverige utan en alltför expansiv inhemsk makroekonomisk politik.

Den solidariska lönepolitiken bar dock på ett antal inre spänningar. Det förhandlade löneuttaget borde vara tillräckligt högt för att inte lämna kvar ett omfattande utrymme för löneglidning. Samtidigt borde en tillräckligt hög kapitalbildning tillåtas för att säkerställa de investeringar som krävdes för full sysselsättning och god löneutveckling i framtiden. Successivt förändrades också den solidariska lönepolitikens omvärld och spänningarna ökade. Tjänstemannagrupperna, som inte ingick i samordningen, växte i betydelse. Bretton Woods-systemet löstes upp samtidigt som 1970-talets stagflation gav konjunkturpolitiken vanrykte. Vid början av 1980-talet började också starka krafter på arbetsgivarsidan motarbeta de samordnade förhandlingarna.

Under 1970- och 80-talen blir samtidigt kapitalismen mer finansstyrd, först på de internationella penningmarknaderna. Via obligationsmarknaden växer finanskapitalets makt också på andra marknader. Industrier, stater och individer blir mer beroende av krediter från

finansiella aktörer. Genom nya former av värdepapper och fiktiva tillgångar avlägsnas dessa aktörers handlande alltmer från hur man skapar förädlingsvärde i den reella ekonomin. Det sena 1980-talets svenska kreditavreglering är en anpassning till den utvecklingen. Avregleringar, ekonomisk överhettning och det tidiga 1990-talets svenska finanskris kom nu att sätta lönepolitikens spänningar i fokus.

1990-talets svenska kriser och avgörande beslut

Den svenska finanskrisen åren 1990–94 följer ett typiskt mani-panikmönster och manifesterade sig inledningsvis i en fastighetskris som förde några av de svenska storbankerna till ruinens brant. Bankkrisen utlöstes i oktober 1990 när Beijergruppens fastighetsfinanshus Nyckeln ställde in betalningarna. Den omedelbara orsaken var förluster på en fastighetsaffär i London (Elephant & Castle). Betalningsinställelsen knäckte Götabanken och skadade allvarligt Första Sparbanken liksom Wallenberggruppens Skandinaviska Enskilda Banken. Även Nordbanken drogs med mot konkurs. Därmed utlöstes en kraftig åtstramning av låne marknaden samtidigt som fastighetsmarknaden kollapsade. Sparandet ökade snabbt och ekonomin störtadök.

Skiftet från svårigheter till katastrof kom i september 1992 i samband med oron på Europas valutamarknader, den så kallade ERM-krisen. Kronan hade bundits till en valutakorg där den tyska marken vägde tungt. Denna bindning sågs som hörnstenen i den normbaserade ekonomiska politik som genomförts i syfte att hålla inflationen nere. Efter att Italien och Storbritannien tvingats överge sina fasta valutakurser, riktades valutaspekulationen mot den svenska kronan. Trots en dramatisk höjning av Riksbankens marginalränta till 500 procent tvingades Sverige ge upp kronans fasta kurs. Som ankare för den normbaserade ekonomiska politiken infördes i stället ett strikt mål för Riksbankens penningpolitik: att hålla prisstegringsstakten på två-procentsnivån. Skedets höga räntor blev den slutliga spiken i kistan för bankerna, som nu en efter en lämnade in sina ansökningar om konkurs.

Den nyligen tillträdde borgerliga regeringen svarade med att temporärt nationalisera (Götabanken och Nordbanken) eller utfärda statliga kreditgarantier (Första Sparbanken) samt att samla de nödlidande krediterna i en statlig institution (Securum). Krisen och krishanteringen skapade en dramatisk ökning av statens utgifter samtidigt som inkomsterna sjönk när pro-

duktionskapacitet motsvarande 10 procent av BNP slogs ut mellan 1991 och 1993. I det läget bjöd den borgerliga regeringen in Socialdemokraterna till överläggningar om de nedskärningar i statsutgifterna som krävdes för att återställa omvärldens (= den globala finansmarknadens) förtroende. Resultatet blev en serie åtstramningspaket som bland annat innebar betydande försämringar i sjuk- och arbetslöshetsförsäkringarna.

Bankerna återgick så småningom i privat ägo och kunde fortsätta att göra (privatiserade) vinster medan alltså förlusterna socialiserades. I stället för att väcka en kritisk diskussion om för- och nackdelar med avreglerade finansiella marknader blev krisen en öppning för de nyliberala idéernas företrädare att ta nya steg. Detta underlättades av att den allmänna förklaringsbilden bland ekonomer vid den här tiden var att den svenska krisen hade sin grund i att den svenska välfärdsstaten hade "gått för långt". Välfärdsstaten hade, sa man, genom att urholka drivkrafterna för arbete och utveckling skapat åderförkalkning (skleros) i det ekonomiska systemets blodomlopp. Även inflytelserika personer inom socialdemokratien tog till sig ett sådant synsätt.

Den utsatta finansiella situationen krävde utan tvekan nedskärningar i statsutgifterna – i likhet med vad som gäller i dagens Grekland, Spanien och Portugal. Även starka försvarare av den svenska välfärdsstaten – inte minst inom fackföreningsrörelsen – fann det nödvändigt att godta sparåtgärder. Men varför kom inte den synen på behovet av kortsiktig krishantering att kombineras med en kritisk omprövning av den förhärskande finansiella arkitekturen? Det är precis samma fråga som återkommer i dag. Anpassningens bördor föll ju – och faller ju – huvudsakligen som vi kan se t.ex. i saneringspolitiken i Italien på de fackliga organisationernas medlemmar i form av massarbetslöshet, försämrade sociala trygghetsanordningar, lägre löner och höjda lånekostnader.

De fackliga ekonomerna i Sverige hade också återkommande under senare delen av 1980-talet kritiserat den finansiella avregleringspolitiken och den kritiken fick tveklöst stöd i 1990-talets händelseutveckling. Det är i dag ganska allmänt accepterat att det var prisbubblan, orsakad av 1980-talets konjunkturförstärkande avregleringspolitik, som var huvudorsaken till den följande finansiella krisen. Vid tiden var dock de fackliga ekonomerna ganska ensamma i sin hållning.

Fackets syn på kreditavregleringen

Både LO och TCO var visserligen kritiska till den avreglering av kredit- och valutamarknaderna som genomfördes under senare delen av 1980-talet. Man hävdade att den skulle skapa en direkt och massiv ökning av penningmängden i storleksordningen 15–20 procent per år i en ekonomi som redan kännetecknades av en robust uppgång och höga vinster (LO, 1988: s. 19; 1989: s. 2–33; 1991: s. 4–5, 23; 1992b s. 4, och samtal med TCO:s chefsökonom Roland Spånt, den 12 november 2009). En så expansiv politik skulle skapa överhettning på hemmamarknaden och omfattande löneglidning. Avregleringen skulle också medföra att regeringen avhände sig alla instrument för att styra konjunkturen och säkerställa den samhällsekonomiska balansen utom det verktyg som direkt slog mot den organiserade fackliga rörelsen, nämligen en hårdhänt anpassning av räntorna till den internationella marknadens krav.

LO kritiserade vidare återkommande den så kallade utlandslånenormen, som innebar att regeringen av principiella skäl aldrig skulle låna utomlands utan genomgående lämna sådana transaktioner åt marknaden, varigenom den svenska ekonomins känslighet mot den internationella marknadens krav maximerades (LO, 1985b: s. 9; 1986: s. 5–7; 1988: s. 20–26; 1992a: s 5, 24–25; 1992b: s 5; 1995).

Bland de förslag som väcktes i samband med den här kritiken kan nämnas krav på

- Att temporärt återinföra vissa kreditrestriktioner. (Det finns skäl att påminna om att det tidigare löntagarfondsförslaget hade inneburit ett omfattande sparande i kollektivt styrda fonder, vilka kunde riktas mot strategiska investeringar.)
- En aktiv statlig politik i fråga om upplåning utomlands
- En bibehållen regel att svenska företags utlandsinvesteringar skulle finansieras utomlands, så att inhemskt sparande skulle användas för investeringar inom landet

- Breddning av momsunderlaget till att omfatta bank- och försäkrings-tjänster och andra finansiella transaktioner
- Åtstramning av utrymmet för skattemässiga avskrivningar för lån
- Sektorsbaserad beskattning av löneglidning.

Den fackliga kritiken var dock hela tiden relaterad till konjunkturpolitik och makroekonomisk balans. Det framgick inte tydligt och konsekvent om man ansåg att avregleringspolitiken var fel i sig.

Fortsatt socialdemokratisk avregleringspolitik – och facklig tystnad

Efter att bankernas resultaträkningar hade sanerats till höga kostnader för skattebetalarna, och trots de frågor som onekligen kunde rests kring den väldiga värdeförstöring som krisen och krishanteringens medfört, fortsatte den socialdemokratiska regering som tillträdde 1994 en avregleringspolitik som stärkte finanskapitalets makt, omgiven av en samhällsdebatt där kritiska röster i stort sett saknades. Genom pensionsreformen 1999 togs ett nytt viktigt steg, då vanliga löntagare gavs i uppgift att föra ut sina besparingar på de globala finansmarknaderna och välja mellan olika fondförvaltare i syfte att, som det sades, ”trygga sina framtida pensioners värde”. ATP-systemet, som hade utgjort kronjuvelen i den svenska välfärdsstatens krona, omvandlades till ett system där löntagarna tvingades satsa egna pengar i finansmarknadernas kasinoekonomi.

Det råder en anmärkningsvärd facklig tystnad i detta skede, särskilt med tanke på hur välgrundad den tidigare långtgående kritiken i efterhand hade visat sig vara. Resten av den här artikeln vill söka förstå hur denna uppgivenhetens acceptans av det avreglerade finanskapitalets makt kom att dominera. Skedde det en grundläggande förskjutning i fackföreningsrörelsens samhällsekonomiska tänkande; ansåg man numera att avreglerade finansmarknader låg i medlemmarnas intresse? Eller såg man finanskapitalismen som opåverkbar, betraktade man det helt enkelt nödvändigt att ”gilla läget”?

Det globala maktskiftet

En kärnfråga är alltså facket handlingsutrymme i förhållande till existerande yttre förutsättningar. Vad är strukturellt och vad är påverkningbart? Måste facket acceptera avregleringspolitiken som ett faktum och enbart anpassa sitt handlande till det nya läget? Eller avspeglade avregleringspolitiken bakomliggande maktförhållanden som var fackligt påverkbara? Olika ansatser gjorde sig gällande i den diskussion som under dessa år fördes inom fackföreningsrörelsen.

Huvudrapporten till 1996 års LO-kongress, fastställd av LO:s styrelse och byggd på breda diskussioner bland fackliga "gräsrötter", betraktade utvecklingen som påverkbar. Politikskiftet i Sverige under det sena 1980-talet och tidiga 1990-talet beskrevs som en följd av ett "globalt maktskifte" mellan arbete och kapital. Välfärdsstatens uppbyggnad liksom förhandlingsordningen på en reglerad arbetsmarknad hade under de första trettio åren efter andra världskriget vilat på en nationell maktbalans där facket och rösträtten utgjorde de tyngsta verktygen i de folkliga gruppernas händer. Nu hade produktionens internationalisering och det avreglerade och snabbväxande kapitalet skapat ett nytt maktövertag för kapitalägarsidan. Maktbalansen hade rubbats. Den kunde återställas genom samlat fackligt handlande över nationsgränser och genom kamp för en fördjupad och gränsöverskridande demokrati.

Rapportens synsätt, som LO:s styrelse och LO-kongressen ställde sig bakom, fick visst genomslag i fackföreningsrörelsens handlande. Demokratifrågorna angavs som en huvudfråga för facket under perioden fram till 2000 års kongress. Svenska LO bjöd in fackliga ledare från ett tjugotal länder till överläggningar om hur löntagarnas pensionskapital kunde användas som maktmedel i löntagarnas händer. Och LO Idédebatt inrättades för att skapa utrymme för en ideologisk motoffensiv mot de nyliberala tankemodeller som arbetsgivar sidan hade lyckats få genomslag för under 1980-talet. Genom LO Idédebatt, en verksamhet som pågick fram till några år in på 2000-talet, fördes bland annat diskussioner om fackligt handlande över nationsgränser och en offensiv facklig hållning för att förändra EU:s uppbyggnad och inriktning.

En delvis annorlunda analys av utvecklingen utvecklades dock av LO-ekonomerna i skriften Ekonomiska utsikter 50 år, som utkom 1997. Inte så att fackets ekonomer resonerade "ekonomistiskt" och bortsåg från maktförhållanden. Men deras analys av den globala maktförskjutningen lade i stället huvudvikt vid kalla krigets avveckling och Sovjetunionens sönderfall – förhållanden som inte på samma sätt var fackligt påverkbara. Den relativt förmånliga fackliga situationen i Europa under de första årtiondena efter andra världskriget hade, menade man, möjliggjorts av det kalla krigets maktordning, som gav den fackliga rörelsen ett förhandlingsutrymme. I väst accepterades i detta skede olika former av nationella välfärdsstatliga regleringar som medel för att undvika en kommunistisk "smitta". Men genom Sovjetunionens sönderfall och framväxten av en ensidig USA-hegemoni, samt den fackliga rörelsens svaghet i den dominerande stormakten, stängdes så småningom det förhandlingsutrymmet. Fackföreningsrörelsen fick nu nöja sig med att så långt möjligt försvara uppnådda institutionella positioner.

Den mer defensiva hållningen kom att få överhanden i fackföreningsrörelsens faktiska handlande. Den var lättare att kombinera med "business-as-usual", eftersom den innebar att man kunde inrikta sig på att bevara välfärdsstaten och den nationella förhandlingsordningen. Men den innebar också att fackföreningsrörelsen i huvudsak kom att se sig själv som "policy-mottagare" när det gällde sådant som EU:s stabilitetspakt eller de avreglerade finansmarknaderna. Man avstod från att ifrågasätta det globala kapitalets makt. Därmed drog man också in klorna i den ideologiska debatten och avstod från att bygga ut samarbetet med fackliga organisationer i andra länder eller att kritisera den nyliberala globaliseringen. I linje med den hållningen utvecklades LO Idédebatt några år in på 2000-talet.

Och det fanns onekligen akuta problem att ta hand om. Nödvändigheten att skapa en ny grundval för samordnade löneförhandlingar bidrog starkt till att den mer defensiva strategin kom att dominera. Den fackliga passiviteten i förhållande till utvecklingens grundläggande drag hängde samman med akuta och konkreta problem på lönepolitikens område.

Förklaringar till fackets vägval

Den svenska fackföreningsrörelsen nådde otvivelaktigt vissa framgångar under 1990-talskrisen. Man förmådde återetablera ett system med samordnade förhandlingar om rikstäckande kollektivavtal, byggda kring den nya "Europa-normen". Spänningarna mellan LO-, TCO- och Sacoförbunden kunde hyggligt överbryggas. Och arbetsgivarnas offensiv för att uppnå lokalt baserad lönebildning bromsades – åtminstone tills vidare. Man lyckades också ganska väl med att hejda kraven på försämringar i arbetsrätten och välfärdssystemen.

Samtidigt är det uppenbart att det "globala maktskiftet", som både 1996 års kongressrapport och 1997 års Ekonomiska Utsikter identifierade, ingalunda hade upphävts eller ens försvagats. Det fortsatte att ha en tillbakapressande inverkan på facket såväl i Sverige som i andra länder. Produktionsanläggningar i olika länder kom att spelas ut mot varandra, EU-rätten öppnade alltmer för nedpressande lönekonkurrens. Och de fackliga medlemssiffrorna sjönk, i Sverige liksom i flertalet andra länder. Den "tredje vägens" socialdemokrati ställde sig neutral i motsättningen mellan arbete och kapital. Och den borgerliga regeringen som fick makten i Sverige 2006 sade sig visserligen respektera "den svenska modellen" på arbetsmarknaden men drev en långtgående avreglerings- och privatiseringspolitik, en inriktning som dock hade inletts redan av socialdemokratiska regeringar. När så 2008 års transatlantiska finanskris utlöstes, blev det uppenbart att oförmågan under 1990-talet att motverka avregleringen av finansmarknaderna allvarligt hade försvagat fackets position. Hur kunde det gå så? Svensk fackföreningsrörelse var ju på 1990-talet fortfarande internationellt sett stark och Sverige hade under större delen av årtiondet socialdemokratiska regeringar.

Vår bild är att svensk fackföreningsrörelsens oförmåga att under 1990-talet ta strid mot avregleringspolitiken och finanskapitalets makt inte främst handlade om en idémässig eller ideologisk förskjutning, där avreglerade finansmarknader nu sågs ligga i de fackliga medlemmarnas intresse. Tre andra samverkande förklaringar har enligt vår mening större bärkraft.

Det tidiga 1990-talets svenska finanskris var ett delmoment i en större ekonomisk och facklig-politisk kris, där ur fackligt perspektiv (1) lönebildningen stod i centrum. Förhandlingsordningen präglades av starka spänningar mellan LO-förbunden och tjänstemannafacken lik-

som mellan export- och hemmamarknadsanställda. Arbetsgivarsidan hade beslutat driva fram branschvisa förhandlingar och sifferlösa centrala avtal, så att de reella förhandlingarna kunde decentraliseras till lokal nivå. Samtidigt började Rehn–Meidner-modellen urgröpas inifrån genom en alltför expansiv makroekonomisk politik av det slag som Rehn och Meidner hade varnat för, en politik som undergrävde existerande kreditregleringar, vilket i sin tur spädde på inflationen ytterligare upp till en punkt då en socialdemokratisk regering 1990 övergav prioriteringen av den fulla sysselsättningen, Rehn–Meidner-modellens fundament, och samtidigt sökte medlemskap i Europeiska unionen.

Parallellt med att finanskrisen utvecklade sig, stod således fackföreningsrörelsen inför uppgiften att utveckla en ny grundval för samordnade centrala löneförhandlingar i en förändrad omvärld, där regeringen hade lämnat över ansvaret för inflationsbekämpningen till Riksbanken samt ansvaret för den fulla sysselsättningen till arbetsmarknadens parter och där svensk ekonomi skulle inordnas under EU:s stelbenta stabilitetspakt. Fokus för LO var lönepolitiken. Förhandlingsordningen behövde återupprättas och samsyn utvecklas kring en ny bärande lönenorm. Och detta behövde ske här och nu.

Man kunde tycka vad man ville om en valutaavreglering som innebar att vinstnivåerna styrdes av världsmarknaden och en normbaserad ekonomisk politik där Riksbankens räntenivåer korrigerade förhandlingsresultaten; detta var ändå nu löneförhandlingarnas makroekonomiska omgivning. Det återstod för facket att söka rädda vad som räddas kunde av sysselsättning, löner och samordning. En nedtaggad version av den solidariska lönepolitiken kom att bygga på den så kallade Edingruppens rapport. Grundtanken var att utrymmet för löneökningar bestämdes av en "Europa-norm", som baserades på beräknad inflationstakt i EU samt långsiktig produktivitetsutveckling i Sverige. Lönepolitiken var inte längre del i ett samspel med en regeringsstyrd makroekonomisk politik. Dess roll reducerades till att reglera löneutrymmets fördelning mellan olika grupper. Genom det så kallade LISA-projektet förankrades det nya upplägget bland medlemmarna. Rehn–Meidner-modellen hade förlorat sitt bredare verkningsområde.

Fackets tystnad avspeglar också (2) att frågor kring det avreglerade finanskapitalets växande makt vid den här tiden gavs låg prioritet inom fackföreningsrörelsen. När facket engagerade

sig i andra frågor än lönebildningen under 1990-talet förordade man (utan framgång) en mer expansiv politik mot den ekonomiska nedgången och (mer framgångsrikt) stopp för försämringar i socialförsäkringarna och arbetsrätten. Frågor kring finansmarknaden gavs relativt låg prioritet. Det hänger samman med en rollfördelning inom den svenska arbetsmarknadsmodellen, där regeringen anses ha ansvar för den ekonomiska politiken samtidigt som den förutsätts hålla fingrarna borta från parternas förhandlingar. De fackliga ekonomerna hade också sina kunskaper i makroekonomisk balanspolitik och trängde knappast djupare in i finansmarknadernas svårgenomsådliga uppbyggnad. Till det kom att de fackliga ledarna förvisso hade fingrarna nere i 1990-talets finansiella syltburkar: de satt i styrelserna för en rad av de banker och försäkringsbolag (Nordbanken, Första Sparbanken, Folksam) som gjorde många av de spekulativa affärer som sedan kollapsade när krisen kom. De fackliga ledarna lyssnade i dessa frågor ofta mer på bankernas ekonomer än på de egna. Och medan möjligheterna att mobilisera medlemmarna i breda aktioner för att påverka det politiska systemet utan tvekan fanns när det gällde arbetsrätten eller sjuk- och arbetslöshetsförsäkringen, hade en sådan mobilisering vid den här tiden knappast varit möjlig mot avregleringarna och finanskapitalets makt.

Finansmarknadernas låga prioritet bidrog också till att LO-ekonomerna aldrig utvecklade ett tydligt och sammanhängande alternativ till avregleringspolitiken. Visserligen utvecklade de en sammanhängande kritik av avregleringarnas procykliska (konjunkturförstärkande) timing och av utlandslånenormen men de var samtidigt mer obestämda när det gällde principiella för- och nackdelar med de avreglerade marknaderna. Höstrapporten 1991 fördömer visserligen bankernas oansvariga utlåningspraxis och vårrapporten 1995 har i ett supplement en mycket intresseväckande analys av möjligheterna att med statlig lånepolitik motverka turbulens på globala finansmarknader. Men 1989 års rapport innehåller faktiskt bedömningen att medan tidpunkten var fel vald, så var det inget fel i sig att avreglera kredit- och valutamarknaderna. Och 1991 års rapport är trots kritiken påfallande sorglös i sin tro på att bankerna själva ska korrigera sig.

En tredje samverkande förklaring till den relativa fackliga tystnaden handlar om (3) den föreställda maktlösheten i förhållande till den process som alltmer började gå under beteckningen finansialisering.

Om fackets handlingsutrymme – struktur och agentskap

Kärnfrågan är alltså om kapitalismens globalisering och finansialisering – som försvagat fackets och demokratins verkningsförmåga – huvudsakligen ska betraktas som en obeveklig strukturell omvandling eller om denna process är i väsentlig mån påverkad av sociala aktörers handlande och strategival – och därmed påverkingsbar. Den grundfrågan är än mer aktuell i dag. Det är den som 2012 års LO-kongress har att ta ställning till.

Det vanliga i dag är att betrakta kapitalismens globalisering och dess övergång i en finansstyrd form som en djupgående och i grunden opåverkbar strukturell omvälvning, framdriven framför allt av informationsteknologins genomslag. Produktionens och kapitalets ohejdbara rörlighet över nationsgränser beskrivs närmast som en naturkraft, utan aktörer. Vetenskaps-teoretiskt är detta något av en paradox. De gamla "metaberättelserna" om moderniseringens långsiktiga rörelse i riktning mot folkens frigörelse och demokratins genomslag hade knappt lagts på metafysikens sophög i postmodernismens namn, förrän en ny oemotståndlig "berättelse" träder fram: en globaliseringsberättelse, där regleringar av kapital- och valuta-marknader beskrevs som ruiner från en svunnen epok.

Det är dock inte svårt att peka på viktiga politiska ställningstaganden som påverkat finansialiseringens förlopp. På global nivå härleder Susan Strange finanskapitalismens utveckling till 1970-talets stora osäkerheter och rörlighet i fråga om priserna på fyra viktiga marknader: valutorna, räntan, oljepriset och den allmänna prisnivån (inflationen). För att skapa försäkringar mot fluktuationerna på dessa marknader byggdes en rad finansiella instrument upp (hedgefunds, future markets, derivatives) som kunde ge en enskild aktör trygghet mot oförutsedda förändringar men som samtidigt ökade spekulationsmöjligheterna och instabiliteten i det samlade systemet. I den utvecklingen spelade politiska beslut och icke-beslut avgörande roller både för att förstärka osäkerheterna (avvecklingen av dollarns knytning till guld m.m.) och att underlätta spridningen av de nya finansiella instrumenten (politiskt beslutade regelsystem såsom Baselöverenskommelsen, USA:s Secondary Mortgage Market Enhancement Act och Financial Services Modernization Act, reglerna för EU:s gemensamma marknad). Politiska åtgärder (och försummelser) öppnade för finansmarknadernas expansion och växande instabilitet. Men kombinationen av teknologiska för-

ändringar och politiska avregleringsbeslut (liksom icke-beslut) skapar successivt ett läge, där det politisk-ekonomiska handlingsutrymmet hade inskränkts väsentligt till följd av det rörliga kapitalets makt (Strange 1998).

Även i Sverige är det lätt att peka på politiska beslut som fått betydande inverkan på finansialiseringens förlopp. Den fasta kronkursen och utlandslånenormen är tydliga ekonomisk-politiska ställningstaganden. Samtidigt spelade strukturella förhållanden (i förhållande till svenskt handlingsutrymme) naturligtvis in. Man kan säga att påfrestningarna på Rehn–Meidner-modellen startade när 1970-talets stagflationsskede i vår omvärld möttes med en restriktiv ekonomisk politik med låga investeringar och ökande arbetslöshet. Men svenska aktörer valde väg. De svenska regeringarna sökte bevara den höga sysselsättningsnivån men tvingades genomföra upprepade devalveringar för att klara konkurrenskraften. Rehn–Meidner-modellen började gröpas ur inifrån av en alltför expansiv makroekonomisk politik som även undergrävde kreditregleringarna och skapade drivkrafter för framväxten av en ”grå” kreditmarknad som i sin tur ledde fram till en avreglering som ironiskt nog förstärkte överhettningen.

Det har samtidigt varit svårt att bedöma det nationella handlingsutrymmet under olika skeden av detta förlopp, i synnerhet för ett litet land som Sverige. Ett övertydligt exempel på det politiska systemets villrådighet är när dåvarande finansministern Kjell-Olof Feldt 1985 föredrar förslaget att avreglera kreditmarknaden för dåvarande statsministern Olof Palme. I sina memoarer skriver Feldt: ”Olof såg alltmer irriterad och störd ut ju mer jag lade ut texten. Han uttryckte sin olust också med sitt kroppsspråk – han vände sig mer och mer bort ifrån mig där han satt i sin soffa. Men just som jag började tro att han tänkte säga nej till hela idén reste han sig upp och sade: Gör som ni vill. Jag begriper ändå ingenting.”

Genom avregleringarna blev den svenska ekonomin utsatt för de restriktioner som den globala finansmarknadens krav ställde upp. Och regeringen överskattade inkomstpolitikens räckvidd precis så som Rehn/Meidner hade varnat för. Detta belyser nödvändigheten att förstå samspelet mellan strukturella restriktioner och olika sociala aktörers strategival. Colin Hay betonar att en strukturell omgivning aldrig formas utan att aktörer medverkar, samtidigt som aktörer aldrig formar sitt handlande utan strukturella restriktioner. Aktörer och struktur

kan inte särskiljas, de hänger samman som två metaller i en legering. Den som beskriver globaliseringen som en opåverkbar struktur, en oberoende variabel i analysen, har ett fundamentalt problem, nämligen att detta förutsätter en process utan ett subjekt. Förhållandet mellan struktur och aktörer kan enligt Hay förstås med begreppet "selektiv strategi". Bara vissa aktörsstrategier har möjlighet att nå sina mål, beroende på "en ojämnt fördelad uppsättning av möjligheter och hinder". De strategiska valen förutsätter en överblickbar terräng där konsekvenser kan förutses. Många situationer är så komplexa att detta är svårt. Men aktörer med en rik uppsättning av resurser och kunskaper har förhållandevis goda möjligheter att förverkliga sina intentioner. De kan även omvandla de strukturella förutsättningarna. Aktörer har möjlighet att påverka de strukturer där andra aktörer har att formulera sin strategi. De restriktioner som ligger i den omgivande strukturen är alltid specifika i tid och rum.

Slutsatser av 90-talskrisen

Det svenska fackets relativa tystnad i förhållande till en finansialisering som otvivelaktigt medförde en påtaglig försvagning av fackets makt och en urgröpning av Rehn–Meidnermodellen, kan förstås som en form av självzensurering. De fackliga organisationerna i Sverige har ett förhållandevis starkt inflytande när det gäller löneförhandlingarna och arbetsmarknadens reglering. Styrkan där ses allmänt som legitim och medlemmarna kan fortfarande om så behövs mobiliseras till manifestationer och konfliktåtgärder. Men när det gäller makroekonomisk politik är de fackliga organisationerna mer hänvisade till rollen som en av flera kunniga intressenter. Och när det gäller finansmarknadsregleringar är ställningen svagare – åtminstone hittills – både vad gäller kunskaper, legitimitet och medlemsuppsättning. Kanske är detta på väg att ändras när nu dessa frågars betydelse blir alltmer uppenbar.

Givet svårigheterna att genomföra ett mer aktivt motstånd mot finansialiseringen samt behovet att försvara det som kunde försvaras, kan man mycket väl hävda att facket gjorde rätt val på 1990-talet. Att återupprätta samordnade löneförhandlingar, försvara arbetsrätten och motverka ytterligare nedskärningar i välfärden var kanske det bästa svenska fackföreningsrörelse kunde uppnå då. Men man kan också ifrågasätta om inte detta försvar hade kunnat kombineras med en aktiv politik för att på sikt förändra de strukturella förut-

sättningarna. Uteslöt verkligen dessa handlingsvägar varandra? Kraften i försvaret av arbetsrätten och välfärdspolitiken kanske i stället hade stärkts av en mer offensiv och mobiliserande strategi i förhållande till ett finanskapital, vars makt framstår som alltmer destruktiv för såväl den reala ekonomin som för demokratin. En aktiv strukturpåverkande handlingslinje, med inslag av transnationell facklig organisering och ideologisk kamp mot nyliberalismen och avregleringspolitiken, kunde kanske ha bromsat upp 2000-talets politiska och fackliga återtåg.

Vår genomgång av fackets hållning under 1990-talets svenska finanskris visar att svensk fackföreningsrörelse ändå kunde behålla en kritisk hållning till avregleringspolitiken. De fackliga organisationerna förmådde erbjuda en alternativ analys som skulle visa sig framsynt. Den kritiska hållningen bottnade i den solidariska lönepolitikens problematik och de materiella frågeställningar som möter en välorganiserad löntagarklass i ett avancerat kapitalistiskt samhälle. Därmed synliggörs också fackets fortsatta möjliga roll i ett historiskt skede då fackets relevans ofta ifrågasätts. Högt organiserade löntagare som de svenska kan skapa sig en roll i en social struktur, präglad av den finansledda kapitalismens problem. När den politiska vänstern i dag letar efter sitt svar på finanskrisen utgör facket fortfarande potentiellt en stark aktör.

Samtidigt visar vår historiska tillbakablick att facket ändå i huvudsak teg stilla när den finansledda kapitalismen fördjupades och institutionaliserades under 1990-talet, en utveckling som lade grunden till den nuvarande krisen. I detta tydliggörs de begränsningar som gäller för ett korporativt grundat fackligt inflytande i en liten, exportinriktad ekonomi. Det avgörande är om kampen för materiella "brödfrågor", som löneutveckling, sociala trygghetsanordningar och samordnade förhandlingar, kan kombineras med bredare frågor gällande makroekonomisk styrning och reglering av finansiella marknader. En sådan koordinering blir självfallet lättare om man kan samverka med ett socialdemokratiskt parti som är öppet för dialog med facket, vilket inte varit fallet sedan partiet vid mitten av 1980-talet övergav sitt stöd för den solidariska lönepolitikens.

Skapar det nuvarande krisskedet utrymme för en återgång till en samverkan av det slaget – om än i nya former, kanske i Europa? Kan Rehn–Meidner-modellen ge vägledning i dag?

Dagens vägval

Som intellektuellt projekt växte Rehn–Meidner-modellen fram ur 1930-talets keynesianska ”revolution” inom nationalekonomin. Gösta Rehn och Rudolf Meidner var lärjungar till Gunnar Myrdal, en frontfigur i den omvälvningen. Efter kriget kom keynesianismen att delas i två huvudfåror. Den ena utvecklade en neoklassisk syntes, där Keynes bereddes plats inom en i grunden neoklassisk tankeram, byggd på nyttokalkyler och metodologisk individualism. Den andra huvudfåran, med namn som Joan Robinson och Michał Kalecki, vidareutvecklade den mer grundläggande kritik av nyklassiskt nationalekonomiskt tänkande som fanns hos Keynes och även Gunnar Myrdal. Inom denna mer kritiska riktning betonades värdepremisser, institutioner och intressekonflikter mellan samhällsklasser, medan föreställningar om perfekta marknader ifrågasattes. Den tankefåran återfinns i dag inom vad som brukar kallas ”post-keynesiansk” teoribildning.

Rehn–Meidner-modellen hör klart samman med den senare tankefåran. Den tar avstamp i klara värdepremisser som formats inom den svenska arbetarrörelsens fackliga gren. Den riktar fokus mot klassmässiga intressekonflikter. Och den är skeptisk till marknaden som slutgiltig lösning på ekonomiska problem, en erfarenhetsbaserad skepsis som inte minst gäller de problem som avreglerade finansmarknader skapar för möjligheterna att utveckla en solidarisk lönepolitik.

Rehn–Meidner-modellen, sådan den formulerades 1951, är naturligtvis en produkt av sin tid. Vi menar ändå att dess analys har något säga om dagens händelseutveckling och vägval. Den erbjuder en mekanism och en rationell grund för en omfördelning från vinster till löner, byggd på värdepremissen lika lön för arbete av lika värde, en mekanism som gynnar produktivitet och förnyelse (Erixon 1994). Påståenden att denna mekanism endast är tillämplig i en speciell ”fordistisk” fas av kapitalismens utveckling (Calmfors 1993) kan starkt ifrågasättas. Den omformulerades successivt i den fackliga förståelsen av de så kallade EFO- och FOS-rapporterna och inte minst i diskussionen om den problematiska relationen mellan sparande, investeringar, finansmarknad och kollektiv kapitalbildning (Martin 1984). Tankar kring hur modellen kunde vidareutvecklas i en förändrad omvärld växte också fram på olika

håll (Mahon 1994). Alain Lipietz, Europaparlamentariker och presidentkandidat för De gröna samt ledande inom den franska "reguleringskolan", anknöt till dessa idéer i ett antal skrifter under 1980- och 90-talen. Särskilt intressanta är hans tankar kring hur modellens grundtankar kan ges en transnationell tillämpning.

Rehn–Meidner-modellen skapades i en tid med nationell och global kapitalreglering (Bretton Woods) och starkt efterfrågetryck. Det är på så sätt missvisande (om än i formell mening riktigt) att säga att modellen föreskriver en återhållsam makroekonomisk politik. Återhållsamheten och exportorienteringen under 1950- och 60-talen var ett sätt att förhålla sig till en massiv efterfrågeboom i den transatlantiska ekonomin och relativt låg kapitalavkastning, möjliggjord genom kapitalkontroller i OECD-länderna. När Bretton Woods-systemet sedan överges i början av 1970-talet och den så kallade flexibla Dollar–Wall Street-regimen växer fram, ökar successivt svårigheterna att följa Rehn–Meidner-modellens recept. Tyskland blir alltmer tyngdpunkten i den europeiska ekonomin och penningpolitiken. Det är en period som karaktäriseras av högre avkastningskrav, pådrivna av finansialiseringen, hög arbetslöshet och sjunkande tillväxt i ett Europa, där Tyskland inte kan eller vill ersätta USA som tillväxtlokomotiv.

Hållningen till dagens kris

Den nuvarande finanskrisen bekräftar den kritiska hållning som är förknippad med den radikalare 'keynesianska' fåra som Rehn–Meidner-modellen tillhör. Att finanskapitalet behöver regleras och att en tillväxt byggd på skuldökning och tillgångsinflation behöver ersättas med efterfrågeexpansion genom högre löner och förbättrade välfärdsanordningar, detta är handlingslinjer vilkas tid uppenbarligen har återkommit.

Detta synsätt leder vidare till frågan om de mekanismer som krävs för en reglering av finansmarknaderna och för en europeisk efterfrågeexpansion. Problemet är såvitt vi kan se i första hand politiskt, inte ekonomiskt eller tekniskt. Det är inte så svårt att skönja några huvuddrag i den reglering som skulle behövas. EuroMemorandumgruppens rapport för 2012 föreslår, i Rehn–Meidnersk anda, en koordinering av lönepolitiken i Europa med syftet att pressa vinstandelen och att höja löneandelen, som ett delmoment i ett bredare paket. Detta paket förespråkar en reduktion av finanssektorns storlek och makt genom rejält höjda

kapitaltäckningskrav, separation mellan reguljär bankverksamhet och riskinvesteringar i finansinstitut, förbud mot de flesta former av derivat, samt finansiella transaktionsskatter. För att sanera finanskrisen förespråkar EuroMemorandumgruppen bl.a. att Europeiska centralbanken blir en regelrätt "lender of last resort", selektiv skuldavskrivning genom s.k. skuld-audits, att euroobligationer införs, samt att förmögenhetsskatter tar en större del av bördan. En gemensam finanspolitik ska stå för en stabilare expansion av efterfrågan genom överföringsmekanismer mellan överskotts- och underskottsländer. Expansiva offentliga investeringar i socialpolitik och framför allt miljöpolitik kan finansieras genom den Europeiska investeringsbanken, som kan teckna sina egna obligationer utan fördragsförändringar. Regionalpolitiken bör få en mer direkt industripolitisk inriktning och kanaliseras till högteknologiska sektorer. Detta kopplar till Lipietz diskussion redan 1994 om transnationell tillämpning av Rehn–Meidner-modellen genom en europeisk industripolitik för grön teknologi (Lipietz 1994), se även tidigare Metall-ekonomen, AMS-chefen, finansministern och generaldirektören i kommissionen Allan Larssons nuvarande arbete i denna riktning (Larsson 2011).

Här och på andra håll utvecklar i dag postkeynesianska teoretiker med anknytning till facken och den politiska vänstern i bred mening intressanta idéer om europeisk federalism och en omvandling av Europas institutioner i tillväxtvänlig riktning. En av de ledande är Engelbert Stockhammer, ekonomiprofessor vid Kingston University.

Eurokrisen brukar, säger han, beskrivas som orsakad av bristande finansiell disciplin. Åtgärderna inriktas på att skärpa övervakningen av ländernas finanspolitik. Det är fel diagnos och skadlig medicin. Det ligger visserligen en del sanning i att Grekland misskött statsfinanserna men krisen omfattar många fler länder och tyska överskott måste ses som en lika viktig del av det skadliga mönstret. Tyskland har fört en aggressiv konkurrenspolitik med löneåterhållsamhet som främsta vapen.

Den europeiska regelboken måste skrivas om, fortsätter Stockhammer. Dagens regler bygger på föreställningen att staten enbart ska säkerställa låg inflation medan flexibla löner ska skapa full sysselsättning och balans i utrikeshandeln. I denna teoretiska värld kan varken långvarig arbetslöshet eller finansiella kriser uppstå. I verkligheten har modellen – som

präglar dagens EU – i stället lett till medioker tillväxt, sjunkande löneandel, hög arbetslöshet och djup finanskris.

I centrum för en alternativ modell vill Stockhammer sätta en lönepolitisk samordning i Europa. Lönerna bör höjas väsentligt snabbare i Tyskland än i underskottsländerna. Om länder som Grekland och Spanien ska klara sin lönekostnadsanpassning utan att pressas in i en långvarig depression behöver de ha en inflationstakt på 5–8 procent. Normen för genomsnittlig prisökning i Europa behöver anpassas till detta.

En alternativ strategi

Hur skulle alltså en löne- och arbetsledd strategi ut ur krisen kunna se ut? Kan Rehn–Meidner-modellen ge någon ledning för dagens handlande? Med avstamp i bland annat Stockhammers och EuroMemorandumgruppens resonemang vill vi peka på tre möjliga byggstenar.

Den första är att lönerna i snitt måste höjas i en takt som fullt ut motsvarar produktivitetsökningen, dock med skillnader mellan länder. I länder med svag konkurrenskraft måste lönerna hållas tillbaka, i länder som hållit tillbaka för att vinna marknadsandelar kan de i stället behöva öka snabbare för att återställa balansen. Ett högre inflationstak än det nuvarande skulle underlätta omställningarna och ha en positiv inverkan på ekonomin.

Frågan hur man koordinerar lönenivåer och löneökningstakt är som bekant central i Rehn–Meidner-modellen. Lipietz har intressanta idéer om hur en tudelning i Europa kan undvikas genom en komplex förhandlingsordning kring löner och arbetstider. Det är viktigt att påpeka att när det gäller löneutvecklingen så är facket inte bara en intressegruppering som riktar krav mot det politiska systemet. De fackliga organisationerna är här – samlat eller splittrat – en huvudaktör. Thorsten Schulten och hans kollegor vid tyska Hans-Böckler-Stiftung tar Rehn–Meidner-modellen som utgångspunkt när de förordar en övergång från en konkurrensinriktad till en solidarisk lönepolitik i Europa. De utvecklar också tankar kring en sektorsvis koordinering av löneförhandlingarna inom Eurozonen, ett resonemang som bygger på praktiska erfarenheter inom järn- och stålsektorn i Tyskland, Nederländerna och Belgien (Schulten, Bispinch 1999).

En andra byggsten kan utgöras av en investeringsdriven efterfrågepolitik i kombination med aktiv arbetsmarknadspolitik och en fördelningspolitik som minskar de växande klyftorna.² Höga statliga budgetunderskott är baksidan av ett alltför högt privat sparande; i en ekonomi med balans i utrikeshandeln motsvaras statliga budgetunderskott av privata sparandeöverskott. När tilltron till ekonomin och välfärden sviktar ökar människor sitt sparande, om man kan. Välfärdssystemen – pensioner, sjukförsäkring, a-kassa – ger direkta tillskott till låginkomstgrupperna och ökar samtidigt tilltron till framtiden. Investeringar i utbildning och infrastruktur ger förutsättningar för framtida välfärd. Fler människor i arbete, trygghet och framtidstro ökar den samlade efterfrågenivån i ekonomin. Det är det enda som varaktigt förmår lyfta skuldsatta länder ur skuldfällan.

En tredje byggsten slutligen är den återreglering av valutasystemet och de finansiella marknaderna som tidigare diskuterats. De regleringar som anges av EuroMemorandumgruppen utgör en god utgångspunkt här. I ett lite mer långsiktigt perspektiv blir det allt tydligare att världen behöver en ordning med en internationellt accepterad reservvaluta och en symmetrisk bestraffning av stora bestående export- eller importöverskott. En förebild kan sökas i det system med dragningsrätter och en "internationell clearingcentral" som utarbetades av Keynes inför överläggningarna i Bretton Woods 1944.

Sammantagna skulle dessa tre handlingslinjer medverka till att utveckla en nykeynesiansk väg – jobb- och löneledd återhämtning – upp ur den djupa efterfrågekrisen. Det skulle innebära att överge den förkeynesianska övertro på oreglerade marknadskrafter som styrt världen de senaste 30 åren.

Var finns svensk arbetarrörelse?

Strategisk diskussion inom svensk fackföreningsrörelse under senare delen av 1990-talet (som avspeglas i jubileumsskriften av Ekonomiska utsikter) om globaliseringen och USA:s hegemoni pekar på att en alternativ strategi inte kan stanna inom välfärdsstatens nationella ramar utan måste ha en transnationell räckvidd. Den pågående eurokrisen, som är en mani-

² För en intressant diskussion om en löne- och jobbledd tillväxt, se även Hein och Herr 2011.

festation av den finansledda kapitalismens kris, pekar på nödvändigheten att betrakta Europas ekonomi och dess roll i världsekonomin som ett föremål som kräver reglering. Har svensk fackföreningsrörelse och svensk socialdemokrati något bidrag att ge här?

Som redan nämnts anger en rapport till LO:s kommande kongress att den internationella fackföreningsrörelsen måste finna maktmedel för att upprätthålla och öka lönernas andel av BNP. Rapporten reser också frågor om en europeisk lönepolitisk samordning och om fackföreningsrörelsen ska ställa krav på internationell reglering av det allt mer rörliga kapitalet. Att frågorna ställs är hoppfullt, det blir intressant att se hur de besvaras av kongressen.

Viktigt är att utgå från att facket har en egen roll som aktör. Rehn–Meidner-modellen kännetecknades ju av att de fackliga organisationerna slog vakt om sin självständiga roll i lönepolitiken samtidigt som denna lönepolitik ingick i en tillväxtfrämjande samhällspolitisk modell med full sysselsättning som främsta mål. Något resonemang om Rehn–Meidnermodellens räckvidd i dag och framtida roll förs inte i rapporterna till LO-kongressen. Däremot påpekas att en betydande del av ”det alltmer rörliga kapitalet” faktiskt utgörs av löntagarnas egna avsättningar till pensioner. Ett resonemang påbörjas (försiktigt) om ”facket som ägare”.

Om ekonomisk tillväxt inte längre kan upprätthållas via en växande låneekonomi måste makroekonomisk stabilitet återigen skapas av tillräckligt höga löneökningar. En nutida form av Rehn–Meidner-modell måste ta hänsyn till nya förutsättningar: bland annat behovet att reglera finansmarknaderna, kravet att samverka mellan LO- och tjänstemannagrupperna samt inte minst nödvändigheten att bygga en facklig och politisk samverkan över nationsgränserna. Socialdemokratin kan anses ha betalat ett högt politiskt pris för att man övergav den fulla sysselsättningen och stödet till en solidarisk lönepolitik.

Problemet är alltså inte i första hand ekonomiskt eller tekniskt utan politiskt. Det saknas i dag politisk kraft att genomföra åtgärder för att hålla uppe lönerna och återskapa den fulla sysselsättningen. Den politiska kraften bakom Rehn–Meidner-modellens genomslag på sin tid var facket och demokratin. Socialdemokratin stod på löntagarnas sida och facket hade

förmågan att göra upp och skapa arbetsfred men också kraften att ta konflikt – allt inom en nationell ram.

Fackets potentiella kraft i Europa har i dag bäddats in i en luddig och ohistorisk samförståndsideologi ("social dialog"). Och den europeiska socialdemokratin, som ändå kring år 2000 hade makten i 12 av 15 EU-länder, har hittills inte förmått forma ett tydligt alternativ till den nyliberala grundvalen för dagens krispolitik. Finanssektorns tryck på det politiska systemet har samtidigt hårdnat. Huvudtendensen är att demokratins räckvidd alltmer inskränkts till förmån för teknokratierna inom IMF, Världsbanken, ECB och EU-kommissionen. Centrala beslutsfattare går ut och in genom svängdörrarna mellan politiska uppdrag och lönsamma tjänster inom affärsvärlden, i synnerhet finanssektorn. Medan hårdare överstatlig reglering sägs vara nödvändig för att "rädda euron", växer det folkliga motståndet – öppet eller passivt. Om ingen politisk kraft förmår formulera alternativen, är risken stor att de folkliga protesterna och politiska strömkantringarna i vår tid snarare får högerpopulistiska förtecken.

Referenser

- Lars Calmfors 'De institutionella systemen på arbetsmarknaden och arbetslösheten,' SOU 1993:16 Nya Villkor för Ekonomi och Politik Bilaga 4, Bilagadel 1, (Stockholm: Allmänna förlaget, 1993), s. 124-25
- Economist (2011) "The Euro Zone: Is This Really the End?", The Economist 401 (8761), November 26-December 2, s. 13-14.
- Erixon, L. 1994. 'Rehn-Meidnermodellen – en tredje väg i den ekonomiska politiken', Arbetslivscentrum Research Report, 4.
- EuroMemorandumgruppen (2012) 'European Integration at the Crossroads: Democratic Deepening for Stability, Solidarity and Social Justice', EuroMemorandum 2012 www.euromemo.eu.
- Hay, C. 2002a. *Political Analysis: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave.
- Hein, E. och Herr, H. 2011. Uppsatser i Crisis: Causes, Prospects and Alternatives (International Journal of Labour Research, Volume 3, issue 1.).
- Larsson, A. 2011. Klimatpolitikens gordiska knut – dags för ett Alexanderhugg? Rapport utgiven av Global Utmanings klimatråd.
- Lipietz, A. 1997. 'The Post-Fordist World: Labour Relations, International Hierarchy and Global Ecology', Review of International Political Economy, 4, 1, 1-41.
- LO. 1995. 'Vad styr växelkurs och ränta?', Supplement to Ekonomiska utsikter, Spring. Stockholm: LO, 24-32.
- LO. 1995b. Rättvisa, Stockholm: LO.
- LO. 1997. Om ekonomi och makt 1947-1997: Ekonomiska utsikter jubileumsskrift. Stockholm: LO.
- Mahon, R. 1994. 'Wage Earners and/or Co-Workers? Contested Identities', Economic and Industrial Democracy, 15, 3, 355-83.
- Martin, A. 1984. 'Trade Unions in Sweden: Strategic Responses to Change and Crisis', in P. Gourevitch et. al., *Unions and Economic Crisis*. London: Allen & Unwin, 190-359.
- Ryner, M. 2002. *Capitalist Restructuring, Globalisation and the Third Way: Lessons from the Swedish Model*. London: Routledge.

Schulten, Thorsten & Bispinck, Reinhard (red.) *Tarifpolitik unter dem EURO: Perspektiven einer europäischen Koordinierung: das Beispiel Metallindustrie* (Hamburg: VSA, 1999).

Strange, S. 1986. *Casino Capitalism*. Oxford: Basil Blackwell.

Strange, S. 1998. *Mad Money*. Manchester: Manchester University Press.